

הסופר סמיר נקאש קורא תיגר ביצירותיו שבקובץ "נבואות איש מטורף בעיר ארורה" על הוגי דעות קיומיים באמצעות הגותו של אבו אלעלא' אלמערי

א. מבוא

השפעת הספרות האקזיסטנציאליסטית על האינטלקטואלים הערבים ניכרת משנות החמישים ואילך. חדירתם של הריאליזם הסוציאליסטי ורעיון הספרות המגויסת (אל-אדב אל-מלתזם),¹ בהשפעת רעיונותיו של ז'אן פול סארטר (1905-1980): מחויבות הסופר לתקופתו, חופש, האדם במרכז הפכו לציר שסביבו סבב דור חדש של סופרים ערבים שביקשו להיות מעורבים בנושאים חברתיים ופוליטיים. מחויבות (אלתזאם), הפכה למילת מפתח, ואת המסר הפוליטי, החברתי ואף האקזיסטנציאליסטי, כמו: לאומיות ערבית, מאבק מעמדי, קידום חברתי, חלוקה צודקת ושוויוניות של המשאבים, נשא כתב העת אל-אדאב שיצא לאור בשנת 1953 בבירות,² בעריכתו של ד"ר סוהיל אדריס.

הספרות האקזיסטנציאליסטית ניזונה מהפילוסופיה האקזיסטנציאליסטית ונתגבשה בין שתי מלחמות העולם בגרמניה ולאחר מכן בצרפת, על שני כיווניה התיאיסטי והאתאיסטי.³ פילוסופיה זו, על כל מבשריה ומשנותיה הקיומיות, עוסקת בבעיות הקיום האנושי ובהתמודדות האדם עם מצבים קיומיים והלכי רוח קיצוניים.⁴ על פי הוגים הדוגלים בפילוסופיות הקיום האדם הוא סובייקט פרטי ללא מהות קבועה, פתוח לשינויים על רקע פעילותו היומיומית ועל כל אופני ההתגלות שלו, במיוחד לגבי תופעות שסימן מבוכה, התנכרות ובעייתיות.⁵

¹ לדעת סארטר מן ההכרח שהסופר יעסוק בתקופה ובבעיותיה ואל לו להפנות גבו אל התקופה, עליו להיות מחויב לזמנו; Jean Paul Sartre, What is Literature? and Other Essays, Harvard University Press, Cambridge, 1988, pp. 223, 224, 229, 234.

² Moreh, Shmuel, "An Outline of the Development of Modern Arabic Literature, in: Studies in Modern Arabic Prose and Poetry, Leiden, Brill, 1988, p. 85.

ראה גם: Jabra, Jabra Ibrahim, "Modern Arabic Literature and the West" (1971), in: Boullata Issa (editor), Critical Perspectives on Modern Arabic Literature 1945-1980, Three Continents Press, Washington, 1980, pp. 18, 19.

ראה גם: Badawi, Muhammad Mustafa, "Commitment in Contemporary Arabic Literature" (1972), in: Boullata Issa (editor), Critical Perspectives on Modern Arabic Literature 1945-1980, Three Continents Press, Washington, 1980, pp. 24-28.

³ אוכמני, עזריאל, "אקזיסטנציאליסטית, ספרות א'", תכנים וצורות לקסיקון מונחים ספרותיים, כרך א', ספרית הפועלים, תל אביב, 1976, עמ' 82.

⁴ Jacob Golomb, מבוא לפילוסופיות הקיום: אקזיסטנציאליזם, משרד הביטחון, תל אביב, 1990, עמ' 14, 25. Jacob Golomb, In Search of Authenticity: from Kierkegaard to Camus, Routledge, London and New York, 1995, p. 44-50.

⁵ סיגד, רו, אקזיסטנציאליזם המשך ומפנה בתולדות התרבות המערבית, מוסד ביאליק, ירושלים, תשל"ה, עמ' 7,8.

ההתמקדות היא בייחודיות של כל בן אנוש כנבדל מתכונות אוניברסליות מופשטות.⁶ האדם הוא יצור שהוטל לתוך העולם ללא שום תכלית, רתוק ללא חנינה אל העולם ואל המוות, נידון לבדידות-עד ולעינוי הבחירה בין אפשרויות שונות.⁷ הוגה הדעות סרן קירקגור (1813-1855), למשל, מציע את האימוץ של אמונה אותנטית ו"קפיצה נלהבת לזרועות האל".⁸ בעיניו, אברהם, המופת של אביר האמונה "שותק – הוא אינו יכול לדבר",⁹ בהיותו לבד בקבלת האחריות להקריב לאל את בנו יחידו.

כך גם גיבורו של סארטר, מאטיה, נידון לעינוי הבחירה: "הוא לבדו בתוך דממה מפלצתית חופשי לבדו, ללא תמיכה וללא צידוק נידון להחליט, ללא מנוס, נידון תמיד להיות חופשי".¹⁰ הבחילה של רוקנטאן, גיבור אחר שלו, מתוארת כמצב קיומי של בני אדם השרויים "בבדידות".¹¹ מושג מרכזי בהגות ובספרות הקיומית הוא "האותנטיות"¹² המדגיש את ההתחייבות המלאה לחירות אישית ולבחירותיה החופשיות, למרות תחושת האימה לנוכח חירות כזאת. להיות אותנטי פירושו שעל האדם להמציא את עצמו, את דרכו ואת דפוסי חייו ולהיות אחראי לחיבור עצמאי של ספר חייו. הוא – האדם – סופי ובן תמותה – שואף אל האינסופי ואל האלמוות; אך שאיפתו זו מביאה אותו אל הייאוש, כאשר האושר היחידי הוא במעשה ההירואי נעדר התקווה.¹³ כזה הוא סיזיפוס, הגיבור האבסורדי של הסופר אלבר קאמי (1913-1960), שחרף חייו חסרי הפשר ומלאי הסבל, מצליח להגיע אל האושר בזכות התעקשותו לחבר בכוחות עצמו את חייו, להיות נאמן לעצמיותו.¹⁴

Audi, Robert, General Editor, "Existentialism", The Cambridge Dictionary of Philosophy, Cambridge University Press, 1995, p. 296. ⁶
אוכמני, תכנים וצורות, עמ' 82-83. ⁷
Golomb, In Search of Authenticity, p. 40. ⁸
Kierkegaard, Soren, Fear and Trembling Repetition, translated by Howard V. Hong and Edna H. Hong, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1983, p. 115. ⁹
Jean Paul Sartre, The Age of Reason, translated by Eric Sutton, Vintage, New York, 1973, p. 320. ¹⁰
Jean Paul Sartre, Nausea, translated by Lloyd Alexander, New Directions, New York, 1964, p. 65. ¹¹
על משמעותם הפילוסופיות של המונחים "אותנטיות" ו"הונאה עצמית" ראה: ¹²
Jean Paul Sartre, Being and Nothingness, trans. by Hazel E. Barnes, Pocket Books, New York, 1953, part one chapter two "Bad Faith", pp. 86-116.
Golomb, In Search of Authenticity, והפרק השני "על אותנטיות ואמונה רעה" בעבודת הדוקטור שלי
Spheres of Existence in the Face of Reality in the Short Stories of Jewish Writers, Ph.D. Thesis
Shalom Darwish, Samir Naqqash: from Iraq עמ' 31-39. ¹³
אוכמני, תכנים וצורות, עמ' 82-83. ¹⁴
Camus, Albert, The Myth of Sisyphus, translated by Justin O'brien, Knopf, New York, 1955, pp. 88-91.

בתחום הספרותי מסייעים להתפתחותו של האקזיסטנציאליזם פיודור מ' דוסטויבסקי (1881-1821) ופרנץ קפקא (1883-1924), וכן יצירותיהם הספרותיות של ההוגים הקיומיים הגדושות דיוקנאות ו"קורות חיים" של גיבורי אותנטיות בדיוניים.

יצירותיהם של פרידריך ניטשה (1844-1900), ז'אן פול סארטר ואלבר קאמי שתורגמו לערבית השפיעו בדרכי העיצוב האמנותי ובטכניקת הכתיבה בזרם התודעה. הניכור של הפרט בחברה הערבית משפיע על מגמת הסופרים להתמקד ביצירותיהם הפוסט מודרניות, ממחצית שנות השבעים, פֶּרֶט, מצוקותיו, ניכורו, חיפושו אחר משמעות החיים ואחר זהות אישית.¹⁵

סופרים לא מעטים בעולם הערבי מתמודדים בכתיבתם עם נושאים אקזיסטנציאליסטיים.

הסופר סמיר נקאש, נשוא דיון זה, תוהה גם הוא ביצירותיו על משמעות החיים ותכליתם, אך בהעדר מוצא, כפי שיוצג בהמשך, מציג הוא את הפתרון המועדף של הגיבור, דווקא בניגוד למשנתו של סארטר, והוא חתירה אל ה"אין", בדומה לגישתו של אבו אל-עלאא' אל-מערי (أبو العلاء المعري 973-1057/8), וטוען כי אין סיכוי מוצלח יותר מאשר לשוב ולהיות כלא-היה.

מטרת מאמר זה היא, איפא, לבדוק היבטים של השפעות תרבותיות וספרותיות – מערביות וערביות – של הוגי הדעות אבו אל-עלאא' אל-מערי וז'אן פול סארטר, שתרמו לעיצוב השקפת עולמו של הסופר ס' נקאש המוצאת את ביטויה בקורותיהם של גיבורי יצירותיו ובתפיסותיו את מושגי הצדק החברתי, את מעמד האל ואת מעמד האישה.

דומה, כי למקרא יצירותיו של ס' נקאש בקובץ הסיפורים "נבואותיו של איש מטורף בעיר ארורה"¹⁶ ניתן להסיק שתי מסקנות שיקבלו אישוש בהמשך. האחת: אי אפשר להתעלם מהשפעתו הניכרת של "מורו ורבו", המשורר והפילוסוף אבו אל-עלאא' אל-מערי.¹⁷ והאחרת: נקאש, באמצעות הגותו של אל-מערי, קורא תיגר ביצירותיו על הוגה הדעות ז'אן פול סארטר.

ב. משנתו של אל-מערי בראי יצירותיו של סמיר נקאש

ס' נקאש הקדיש פרק נכבד בחייו לשם כתיבת עבודת מחקר אודות הגותו של אל-מערי. בלימודיו האקדמיים, אותם החל בשנת 1972 באוניברסיטה העברית בירושלים, כתב על אמונותיו של המשורר הסורי אבו אל-עלאא' אל-מערי ויחסו אל היהדות.¹⁸ על מידת השפעתו של אל-מערי

¹⁵ אלעד-בוסקילה, עמי (עורך), מעבר לאופק הקרוב – סיפורים ערביים בני ימינו, כתר, ירושלים, 1989, עמ' 14-15. ראה גם: Jabra, Modern Arabic, pp. 19-20.

¹⁶ نقاش سمير، نبوءات رجل مجنون في مدينة ملعونة، رابطة الجامعيين اليهود النازحين من العراق، اورشليم، 1995.

¹⁷ על קווים לקורות חייו ולמשנתו של אבו אל-עלאא' אל-מערי ראה סעיף 1 עמ' 4-7 בדיון זה.

¹⁸ http://www.geocities.ws/ruti_v/CURRICUL.HTM

על ס' נקאש אפשר ללמוד מאזכורו המפורש של השם אל-מערי ביצירה "נבואות איש מטורף בעיר ארורה" (نبوءات رجل مجنون في مدينة ملعونة).¹⁹ ביצירה זו פונה הגיבור ממעגל הקיום הדתי אל ניצני הכפירה. התקוממותו כנגד הבורא גורמת להענשתו על ידי האל ולהיותו נע ונד במדבר, שסוע ורדוף על ידי האלוהים ותושבי העיר הארורה.

בהיותו במדבר נזכר הגיבור ב"אל-מערי" וב"קין".²⁰ אבו אל-עלאא' אל-מערי היה בעומק ליבו כופר בעיקר האלוהות ולא מאמין בגילוי אלוהי כלשהו. לפי תפיסתו, הדת היא מחשבת אדם, בה מאמינים בני אדם בכוח הרגל וחינוך, אך אינם רואים אם אמת היא.²¹ יראת השמים של גיבור הסיפור נמוגה עם בחינתו אותה בשכלו, כהשקפת אל-מערי. המשך קיומו של הגיבור הועמד בסימן שאלה. הברירות שנתרו לו הן: או להיות "נע ונד" כקין בשעתו בישימון מחוץ למסגרת הקולקטיב שהקיא אותו מתוכו, כשהוא מוכה, רדוף, פצוע על סף המוות, או לצפות למוות הפודה והגואל כמשנתו של אל-מערי, עליה יורחב בהמשך.

יתרה מזו, היצירה "האסון הרביעי" (رابعة الدواهي) מבוססת כל כולה על דרך חייו של אל-מערי, המשמש שם, לכאורה, דמות משנית, אך למעשה הוא הקול הפנימי של הגיבור. יצירה זו משמשת בידי הסופר אמצעי להצגת שתי תפיסות חיים מנוגדות, ביניהן מתחבט גיבור הסיפור. בחירתו באחת מהן נעשית מכורח הנסיבות ולא דווקא מכוח אמונה בה. דרכו הקיומית של הגיבור מתעצבת תוך התנגשות עם עולם המציאות ועם עולמן של הדמויות הנשיות, ובדרך של מאבק פנימי בין שתי פילוסופיות חיים: האחת חותרת להקמת התא המשפחתי והשנייה שוללת את המשכיות המין האנושי.

האקספוזיציה מבארת את כיוון הדרך אליו פנו הגיבור וידיד נפשו הסומא למחצה. שניהם כרתו ברית: "ננהג לפי דרכו של אבו אל-עלאא' אל-מערי!" (على هدى أبي العلاء المعري نمضي!).²² הידיד אף היה נחרץ: "נדרתי לעצמי לבוז לכסף ולסרב להשתיל את הקרנית בעיני וגם ... לא לשאת אשה".²³

¹⁹ نبوءات, ص. 26. הסיפור תורגם לעברית על ידי רותי נקאש והתפרסם בכתב העת מפגש, גליון מס' 12, חורף 1989 אביב 1990, עמ' 4-8.

²⁰ نبوءات, ص. 26.

²¹ Nickolson, Reynold A., A Literary History of the Arabs, Syndics of The Cambridge University Press, London, N. W., 1966, p. 317.

²² رابعة الدواهي, ص. 28. הסיפור תורגם לעברית. נקאש סמיר, "האסון הרביעי", תרגום רות נקאש, דבר, 29.5.1992, עמ' 25, 27.

²³ رابعة الدواهي, ص. 28.

ומתוך שדרך חייו, השקפת עולמו ועיקרי אמונתו של אבו אל-עלאא' אל-מערי עשויים לשפוך אור ולסייע להבנת עלילת היצירה ולהבנת המסר שחפץ הסופר להדגיש, יוצגו ויוארו עיקרי אמונה אלו שלוקטו מהרעיונות שפיזר בלי סדר בספריו²⁴ על פי הקטגוריות הבאות:

1. קווים לקורות חייו של אבו אל-עלאא' אל-מערי – אבו אל-עלאא' אל-מערי נולד במערת אלנעמאן, עיר בסוריה מדרום לחלב. בילדותו לקה בעיוורון. הוא חונך בביתו בהשגחת אביו ולמד ממנו את רזי הלשון והדקדוק. בחלב, שהייתה מרכז פורח של הומניות ותרבות, בילה אל-מערי שנים מספר. כשחזר לאל-מערה, חי על קצבה דלה במשך כחמש עשרה שנה ועסק במתן הרצאות בנושאי שירה ערבית וחוכמת הלשון. בבגדאד, שם שהה שנה וחצי (1009-1010 לסה"נ), פגש סופרים ומלומדים בעלי אמונות שונות. הרעיונות הדתיים והפילוסופיים שנחשף אליהם היכו בו שורשים. עם שובו לאל-מערה (אם בשל פגיעה בכבודו על ידי מארחו או בשל געגועיו לאמו), חי חיי סיגופים ופרישות, ולא נשא לעולם אישה בשל דעותיו.²⁵
2. בנושא האמונה – אל-מערי האמין שכל הדברים מתנהגים על פי גזרה קדומה שאין לשנותה, לא ניתן לחקור את צפונותיה וממנה אין מפלט.²⁶ גם אם הצליח ליצור את הרושם כי חסיד הוא וירא שמים, הרי שבתוכו היה אל-מערי כופר בעיקר האלוהות,²⁷ לא ביטא אמונה עמוקה באלוהים, והטיל ספק בתחיית המתים ובגמול.²⁸
3. בנושא החיים והמוות ראה אבו אל-עלאא' בהולדה חטא²⁹ ובכיליון החרוץ את תקוות האנושיות הטובה ביותר. הכול הבל עד בוא המוות הפודה והגואל. לדידו המוות הוא התכלית האחרונה של המין האנושי, למי ששואף להיות משוחרר מהר ככל האפשר מצרות החיים. הוא העדיף את המוות על פני החיים.³⁰ בעולם הבא לא האמין, המוות הוא הקץ ואחריו האין. כשונא את חיי

²⁴ Nicholson, A Literary History, p. 319-320.

²⁵ Margoliouth, D.S., "Biography", The Letters of Abu 'l-Ala of Ma'arrat Al-Nu'mān, Oxford, London, 1898, pp.xxv, xxvii, xxviii.

Nicholson, A Literary History, pp. 313-315, 318-320.

Smoor, P., "AL-MA'ARRI", EJ², volume V, E.J. Brill, Leiden, 1986, pp. 928-929

Brockelman C., "AL-SHAFIRF AL-MURTADĀ", EJ², volume VII, E.J. Brill, Leiden, 1983, p. 634.

גורן, אשר, משירת ערב, "קומרשיאל פרס", ירושלים, 1970, עמ' 93.

²⁶ Nicholson, A Literary History, p. 316.

²⁷ Ibid, pp. 316, 317

²⁸ Smoor, AL-MA'ARRI, p. 931.

²⁹ "על הולידו יאשם אבי" (على الولد يجني والد). المعري, ابو العلاء، اللزوميات او لزوم ما لا يلزم، المجلد الاول، مطبعة المحروسة، القاهرة، 1891، ص. 45. ראובן שניר, יסודות צופיים בשירה הערבית החדשה 1940-1980, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים, תשמ"ז, עמ' 189. Nicholson, A Literary History, p. 317.

³⁰ "הלוואי שהנולד ימות בעת לידתו, ולא ינק מאמו היולדת", (وليت وليدا مات ساعة وضعه || ولم يرتضع من امه النفساء). المعري، اللزوميات، المجلد الاول، ص. 63. שניר, יסודות צופיים, עמ' 190.

- העולם הזה, כנראה ממשאו ומהבלו, הפתרון המוצלח ביותר עבורו היה לשוב ולהיות כלא-היה.³¹
- אל-מערי גם אם ייחל למוות, חשש שגם במוותו לא יגיע אל המנוחה והשלווה שחסר בחייו.³²
4. הדת, לפי תפיסתו, היא תוצאת מחשבת האדם. בני האדם מאמינים בה בכוח ההרגל והחינוך ואינם בודקים אם אמת היא.³³ לדידו, הדת אינה מופת אלוהים, אלא פרי התפתחות ויצירת רוח האדם. דתות באות ודתות הולכות.³⁴ לדת יש ערך עבור אותם אנשים חסרי מצפון, הפורטים על הטיפשות של האנושות.³⁵
5. באשר למוסר, למרות היותו פסימי, ספקן ושולל יותר מאשר מחייב, נהג אבו אל-עלאאי עפ"י החוק המוסרי: עצם המידה הטובה היא שכר המידה הטובה. הוא העדיף מעשים טובים ואנושיים ומילוי חובות מתוך מצפון, חוס ואהבה כלפי כל היצורים, על פני הצום והתפילה.³⁶ הוא ראה במערכת הפולחן הרשמית, במצוות המעשיות, כמו העלייה לרגל, התפילה והצום, הבל ועבודת שווא וגרס כי אין בהם כדי לכפר על עוון מוסרי כלשהו.³⁷
6. עניין השכל – השכל מייצג עבור אל-מערי את "המנהיג הדתי, היחיד והנביא המכוון לאמת" (فكان العقل عنده الإمام الفرد والنبي الذي يرشد إلى الحقيقة) וכמדריך נאמן בחיי אדם. אל-מערי שאף שהשכל יהיה בורר ושופט בכל דבר ועניין, וישמש סמכות עליונה.³⁸ עם זאת, אל-מערי הגיע למסקנה שהאדם אינו רואה את האמת גם לאחר שהעלה את השכל לדרגת נביא.³⁹
7. האדם והנפש – על פי השקפתו, הנפש אוהבת את המוות ואיננה חוששת מפניו. הגוף משמש כלי קיבול טמא לנפש, והיא נעשית טהורה עם התנתקותה ממנו.⁴⁰

31. المعري, ابو العلاء، رسالة الغفران، الجزء الثالث، القسم الثاني، مطبعة المعارف، مصر، د. ت.، ص. 205-211.

Nicholson, A Literary History, p. 317.

32. "אם מעברי מהעולם הזה יהיה אלי טוב ושלווה, העבר אותי במהירות, ואם תדע שגורלי בעולם הבא הוא רע ודחוק, דחה, אלוהי, את המועד" (ان كان نقلي عن الدنيا يكون الى || خير وأرحب فانقلني على عجل || وان علمت مالي عند آخرتي || شرًا واضيق فانسأ رب في الاجل). المعري، اللزوميات، المجلد الثاني، ص. 221. المعري، رسالة الغفران، ص. 207.

33. Nicholson, A Literary History, p. 317. מצב זה, של אדם שבכוו ההרגל ציית לאלוהים, גילם גיבור הסיפור ניוואת רגל מגנון פי מדינה מלעונה.

34. גורן, משירת ערב, עמ' 96.

Nicholson, A Literary History, p. 318?.

36. Ibid, p. 95, 96. Nicholson, A Literary History, p. 323.

37. Ibid, p. 323.

38. "אין מדריך מלבד השכל המייצג בוקר וערב" (لا امام سوى العقل مشيرا في صيحه والمساء). المعري، اللزوميات، المجلد الاول، ص. 65. וכן, "הוי פתי, אם יוחדת בשכל, התייעץ עמו, שהרי כל שכל הוא נביא" (أيها الغرّ ان خصصت بعقل || فاسالنه فكل عقل نبي). Ibid, المجلد الثاني، ص. 428. Smoor, "AL-MA'ARRI, p. 931. الفاخوري، حنا، تاريخ الادب العربي، دار الجيل، بيروت، 1996، ص. 691.

39. "האמת אינה אמת, השיא שאליו אוכל לחתור הוא שאשער ואנחש" (اما اليقين فلا يقين وانما || اقصى اجتهادي ان اظن واحدسا), المعري، اللزوميات، المجلد الثاني، ص. 23. الفاخوري، تاريخ الادب، עמ' 691, 692.

40. "הנפש בשלווה חייה בלתה עד אשר במצוות האל שוכנה בגוף" (ما زالت الروح قبل اليوم في دعة || حتى استقرت بحكم الله في الجسد). المعري، اللزوميات، المجلد الاول، ص. 283. התרגום של ראובן שניר. שניר, יסודות צופיים, עמ' 116. וכן "על הנפש להתרחק מן הגוף ולא להיות אפופה איבה וקנאה" (لا بدّ للروح ان تتأى عن الجسد || فلا تخيم على الاضغان والحسد). المعري، اللزوميات، المجلد الاول، ص. 284. שניר, יסודות צופיים, עמ' 116. الفاخوري، تاريخ الادب، ص. 692.

8. פטליזם – אבו אל-עלאא' אל-מערי האמין בפטליזם. הוא גרס כי האדם נולד, מזדקן, חי ומתגורר באופן כפוי, בעל כורחו, על ידי כוח עליון. האדם מושחת משום שהשחיתות טבועה בו בעל כורחו.⁴¹ הטוב הוא טוב אמיתי רק אם נכנע הוא לשלטון השכל.⁴²
9. העולם והחברה – על פי השקפתו, האדם יוצר את הרוע באופן טבעי ואת הטוב באופן מלאכותי.⁴³ בעולם יש רק רוע מתפשט שאין דרך להרחיקו. העולם משרה את הרוע על כל המצוי בו: האדם והחי.⁴⁴ גם החברה, לדידו, היא מושחתת. שוררים בה תאוה, בורות, פיתויים וצביעות. הדרך היחידה שנותרה לאדם היא התבדלות וקיום מידות טובות.⁴⁵
10. האישה, לפי השקפתו של אל-מערי, היא מקור כל רע, בוגדת, מתמכרת להנאותיה, ומקור פיתוי שבאמצעותה אובד הכבוד.⁴⁶ אל-מערי תובע את השימוש ברעלה לאישה ואת אי פנייתה ללימודים.⁴⁷

שתי הדמויות שביצירה "האסון הרביעי" (رابعة الدواهي), הגיבור וידידו הסומא, הפרו את הברית לנהוג על פי עיקרי האמונה של אל-מערי, כפי שהוצגו קודם. ידיד הנפש העיוור למחצה השתיל קרניות, אך איבד את עינו, ואילו הגיבור, בנסותו "להערים על הבדידות, המחלה ופורענות הזמן",⁴⁸ ניסה לקשור גורלו עם אישה, על מנת להביא צאצאים לעולם ולהמשיך השושלת אחריו. עלילת הסיפור מתארת את ניסיונות הגיבור להשתלב בקיום האנושי, באמצעות דמויות נשיות, בעוד הידיד העיוור מייצג את דרכו של אבו אל-עלאא' אל-מערי, המבטא את תפיסת הכיליון כתכלית.

⁴¹ "לא מבחירתי באו לידתי וזקנתי ואף לא חיי, האם לאחר זאת יש לי יכולת בחירה, אין מגורים אלא בידי גורל, אין התקדמות אם לא נגזרה זרימת הדברים (מא באختיاري ميلادي ولا هرمي || ولا حياتي فهل لي بعدُ تخيير || ولا اقامة الا عن يدي قدر || ولا مسيراذ لم يقض تبيير). المعري, اللزوميات, المجلد الاول, ص. 322. الفاخوري, تاريخ الادب, ص. 692.

⁴² Ibid, p. 694.

⁴³ Ibid, p. 693.

⁴⁴ "העולם עלה על גדותיו בזוהמתו של יצוריו ומיניו, גם הרוע בעולם שופע, אפילו זה שרווחיו נעשו מעבודת אריגה טובה" (قد فاضت الدنيا بأدناسها || على براياها واجناسها || والشّر في العالم حتى التي || مكسبها من فضل عرناسها). المعري, اللزوميات, المجلد الاول, עמ' 41. الفاخوري, تاريخ الادب, ص. 693.

⁴⁵ "זקק מעשה הטוב, תפעל, מתקוה לשכר או תועלת, כאילו סוחר היית בו תסחר" (فنزّه جميلاً جنته عن جزاية تؤمل او ربح كاتك تاجر). المعري, اللزوميات, المجلد الاول, ص. 312. 323. Nicholson, A Literary History, p. 323. الفاخوري, تاريخ الادب, ص. 694.

⁴⁶ "הנשים בחבלי דרך רעה, באמצעותן אובד הכבוד האציל" (أَنَّ النساء غيَّ بهنَّ بضيع الشرف التليد). المعري, اللزوميات, المجلد الاول, ص. 261.

⁴⁷ المعري, رسالة الغفران, الجزء الثاني, القسم الاول, الفصل الخامس, ص. 145-155. الفاخوري, تاريخ الادب, ص. 694. "למדו אותן רקמה, טווייה ואריגת שרוולים והניחו (מללמדן) כתיבה וקריאה" (عَلِّمُوهُنَّ الغزل والنسج والردن واخلوا كتابة وقرأة). المعري, اللزوميات, المجلد الاول, ص. 62.

⁴⁸ رابعة الدواهي, ص. 29.

דומה, כי אין הידיד העיוור דמות עצמאית, אלא הקול האחר של הגיבור, הנושא בחובו שתי אסכולות מתנגשות, האחת – של אבו אל-עלאא' אל-מערי, שפניה, כאמור, אל המוות כתכלית, והשנייה – פניה אל החיים כתכלית. נפש הגיבור מתחבטת ונקרעת בין שני הקולות הפנימיים, המנוגדים, על הדרך הנכונה בה יש לבחור.

קולו של ידיד הנפש מעלה בדרכו הפסימית את דבר אפסות החיים וחדלונם. לדידו, "העולם הוא ארון מתים גדול",⁴⁹ "אין דבר מהיר יותר מכיליון החיים".⁵⁰ האישה, מסמלת את עולם הפיתוי, התאוה, היצרים והתשוקות. "כולן אותו דבר. יש והן שונות באדרתן, אבל אל תשכח את האש היוקדת והבוערת בבטן "אמנו האדמה".⁵¹

הידיד הסומא יוצא נגד ניסיונו של הגיבור ליצור קשר עם נשים ומביע ביקורת על התרפסותו והתבטלותו של הגיבור בפניהן.

הסומא מוצג כמי שראשו על כתפיו ועיניו בראשו. הוא מעמיק ראות למרות עיוורונו.⁵² הוא משוחרר מהתמודדות עם מראה עיניים – המעוות מציאות והמזמן פיתויים – ונוהג רק על פי השקפת העולם המיוסרת של אבו אל-עלאא' אל-מערי, כפי שהוזכרה לעיל, שאינה נותנת תקווה לאדם בחייו ומובילה למוות. לעגו של הסומא המופנה אל הגיבור המאויים במוות, העומד על פי תהום, מעיד יותר מכל כי בהתמודדות בין שתי פילוסופיות החיים, דווקא האסכולה המיזנטרופית של הסומא, זו שאינה מותירה תקווה למין האנושי, היא שגברה על פני התקווה ויצר החיים שפעמו בנפש הגיבור.

קולו של הסומא הוא קולו של אבו אל-עלאא' אל-מערי. לו נהיר כי כל הדברים מתנהגים על פי גזרה קדומה שאין לשנותה ואין מפלט ממנה, וכי ההולדה היא חטא.⁵³ גיבור הסיפור צריך היה לעבור דרך חתחתים על מנת למצוא עצמו פוסע, בעל כורחו, בדרכו של הסומא – שתכליתה המוות. הוא נושא את המסר של המחבר המובלע כי כל חלום וכל תקווה לחיים סופם להתנפץ אל מול הכיליון, כשהדרך אליו רצופה בשברונות לב, ייסורים ועינויי נפש.

היצירה "קול צליפת השוט ושתיקת הבורא" (لعلعة السوط وصمت الباري) היא תיאור חיי הגיבור, דרך תחנות שונות: ילדותו, בגרותו, נישואיו, ועד להתפכחותו מאשליית הגאולה בעזרת הבורא, עם הרהורים לאפשרות של סיום טרגי של חייו.

⁴⁹ Ibid, p. 28.

⁵⁰ Ibid, p. 35.

⁵¹ Ibid, p. 30.

⁵² Ibid, p.37.

⁵³ ראה עיקרי משנתו של אבו אל-עלאא' אל-מערי סעיפים 2, 3, עמ' 5.

הגיבור רואה בנישואים את מעידתו. חייו הפכו לחיים של שעבוד וסגידה. "מכרתי עצמי ... לאישה אכזרית ושפלה ... היורקת לבה של רוע ...".⁵⁴ אמירתו "נפשי נישאה לך .. ולשוט הזה"⁵⁵ ממצה את התפיסה של הפיכתו לקניין האישה ושעבודו לעבדות עולם.

אפילו קול הבורא, שהביא לרגע מרפא לנפשו ולגופו של הגיבור נאלם ונעלם. במאבק שבין קול הבורא וקול צליפת השוט – גבר הקול השני המזרזו לשוב לעבודתו,⁵⁶ למציאות של עריצות האישה, עריצות השד ולחוסר האונים שלו.

דומה, כי שאלתו של הגיבור המחפש "מוצא מן העבדות":⁵⁷ "לאיזה פה אשפוך את בקבוק הליזול 'המחטא', המרענן, קוטל החיידקים?!",⁵⁸ נותרת ללא מענה, ומותירה את שאלת בחירת הדרך פתוחה במתכוון גם לקורא שראוי להתלבט ולהתחבט בה. עם זאת, יודע הגיבור כי יתקשה לממש את האפשרות לשמש "קוטל החיידקים", ולרצוח את מעבידתו – אשתו, כי אז יהיה בבחינת רוצח. כמי שמאס בחיי עבדות והשפלה, יכול הוא לממש רק את האפשרות של קטילת עצמו, דהיינו איבוד עצמו לדעת. גישה התואמת את השקפתו של אל-מערי, שלדידו המוות הוא הגואל, למי ששואף להיות משוחרר מהר ככל האפשר מצרות החיים.⁵⁹

היצירה "ההיגיון הזה" (هذا المنطق), הבנויה מקטעי הגיגים של נקבה וזכר, מתמקדת בתפיסת השוני במהות הקיום והתכלית שבין גבר – המייצג את מעגל הקיום של התבונה הטהורה – לבין האישה – שבה שולטים היצרים והתשוקות.

עבור האישה – "היא" – החדר המוגן והבטוח, אך גם הכולא והסוגר, משמש כר לחלומות ולחירויות "החדר הסגור הופך אותי אדון לעצמי ואדון העולם. כאן אין גבולות לחירותי."⁶⁰ הגבר – "האחר הזה"⁶¹ – מצטייר בעיניה באמצעות מבטה אל מרפסתו, כאדם רציני, פורש, כנזיר בתאו, שקוע במחשבות, "אנוכי, נרקסיסט, שחצן, יהיר, טובע במלכותו ... לבדו".⁶² ולמרות זאת הפך הוא לה לאהוב.⁶³ הבחורה מייחלת לחדור אל הווייתו ולחוש אותה לשם שלמותה היא.⁶⁴

⁵⁴ لعلعة السوط, ص. 76. הסיפור תורגם לעברית על ידי רות נקאש, מפגש, 11-10, 1988, עמ' 143-150. מוטיב זה של מעידה, וכביטוי של הגיבור "כמעט מכירת חייו", באהבתו החד-צדדית לאישה בוגדנית שבחרה לעסוק בזנות מופיע גם בסיפור "השיבה". نقاش, سمير, "العودة", حكاية كل زمان ومكان: مجموعة قصص, تل أبيب, جمعية تشجيع الأبحاث والآداب والفنون, 1978, تل أبيب, ص. 38-58.

⁵⁵ لعلعة السوط, ص. 76.

⁵⁶ Ibid, p. 82.

⁵⁷ Ibid, p. 83.

⁵⁸ Ibid, p. 84.

⁵⁹ ראה עיקרי משנתו של אל-מערי, סעיף 3, עמ' 5.

⁶⁰ هذا المنطق, ص. 58.

⁶¹ Ibid, p. 61.

⁶² Ibid.

⁶³ Ibid, pp. 63, 68.

⁶⁴ Ibid, p. 61.

האישה תופסת את קיומה רק אם הפכה לחלק מתודעתו של הגבר. קיומה מותנה בהצלחתה להטביע את חותמה בשכל הגבר. אין לה קיום עצמאי: "הפרחתי לו נשיקה על מנת שתיחקק בשכלו, ותלחש במעמקיו ותישאר להזכיר לו אותי. הידד! עכשיו אני קיימת. נקבה בשכל גבר. הוויה בעלת משמעות משלה" (مرحى! انى الان موجودة. انثى في عقل رجل. كينونة لها مغزاه).⁶⁵

"הוא" – המספר הזכר טוען כי ייחודו של האדם הוא בשכלו ובהיגיון. מסקנתו היא כי "כל דבר הוא אין מלבד ההיגיון הזה" (كل شيء عدم سوى هذا المنطق).⁶⁶ ועל כן, הוא סוגד לו.

המספר מסווג את עצמו לסוג אותו הוא מכנה "האדם האלוהים", בו דומיננטי החלק העליון של גופו: חוזה, לב ושכל. על הסוג השני הוא "האדם התולעת", בו שולט החלק התחתון של הגוף: בטן, קיבה וערווה שאינם יודעים שובע, ו"שלא שכל להם ולא מחשבה" נמנים המוני האנשים,⁶⁷ וביניהם גם האישה, שכל עיסוקה הוא שעשוע, שתייה, הנאה ויחסי מין.

המפגש האקראי של הגבר והאישה ברחוב מביא לאינוסה על ידי הגבר ולשינוי פנימי המנוגד למה שהוצג עד כה על שני המינים.

הזכר איבד את כתר השכל וההיגיון לטובת היצר והכוח וסטה מתכלית קיומו. הנקבה, שכבודה חולל, כל שנותר לה הוא לאסוף את שבריה ולחיות בעולם בו החלומות מתנפצים והופכים למציאות אכזרית וכואבת.

כל אחד משני המינים הטביע את חותמו לדיראון בזולת. הוא השאיר בה צלקת בל תימחה, והיא הוציאה מהכוח אל הפועל את היצר החבוי בו, אותו ניסה לדכא. מהות קיומם נתערערה על ידי "הפנים האחרות ליאמיתותי שסוגדים לה".⁶⁸

מודגשת, אפוא, אפסותה של התבונה כתכלית קיום האדם וניתן להסיק מכך כי אין להכניס את המסרים הקיומיים לנעליים הצרות והמחניקות של נוסחאות לוגיות והגדרות דוגמטיות. מסקנה זו עולה בקנה אחד עם תפיסת עולמו של אל-מערי שגרס כבר בזמנו, כי האדם אינו יכול להגיע לחקר האמת גם אם יעלה את השכל לדרגת נביא ומנהיג דתי.⁶⁹ אם מטיל המחבר ספק בשכל כתכלית הקיום, הריהו גם מערער על ההיגיון שבתכלית הקיום עצמו: "קיומנו זה בטווחיו ומרחקיו .. מי זה אשר ברא אותו? וכיצד נברא? ולשם מה? לשם מה? לשם מה?"⁷⁰ גם תהייה זו של המחבר מעלה הרהור כי הסופר סמיר נקאש רצה להציג את תפיסת עולמו הפסימית שאינה

⁶⁵ Ibid, p. 65.

⁶⁶ Ibid, p. 59.

⁶⁷ Ibid, pp. 61, 62.

⁶⁸ Ibid, p. 71.

⁶⁹ ראה עיקרי משנתו של אל-מערי, סעיף 6, עמ' 6 בדיון זה.

⁷⁰ هذا المنطق, ص. 71. ראה גם עיקרי משנתו של אל-מערי, סעיף 3, עמ' 5 בדיון זה.

מותירה תקווה לסיכום חיובי של מסע החיים, העולה גם בקנה אחד עם השקפת עולמו של אל-מערי שרואה את ההולדה כחטא ובמוות את הגואל והפודה.⁷¹

היצירה "כאשר משתגע מספר הסיפורים" (والقصة خون اذا خرف)⁷² הינה מבחינה צורנית מקאמה.

כדרך דמות הגיבור במקאמה המסורתית הערבית, העושה שימוש בדמות של קבצן נודד, בעל חוכמה ועורמה ושנון בדיבורו, גם הגיבור בסיפור הנדון הוא טיפוס יוצא דופן בהליכות חייו. הוא אינו מסוגל לחיות במסגרת הקבועה של החברה, ומתגלה כאוהב חופש ונדודים. גם הוא כמו במקאמה המסורתית, מוצג כנוכל והרפתקן המשיג לחמו בתרמיות ובתחבולות. הוא משוטט בעולם, מופיע בארצות שונות, ותמיד עולה בידו להשיג את מבוקשו מידי הקהל, אם בממון ואם במתנות.⁷³

על פנייתו של גיבור ממעגל קיום של כחש עצמי, מדרך חיים של מעשי קוסמות, תרמית, צביעות ושקר, בנסיבות של סכנת חיים ובריחה משלטון וחברה מושחתים, אל דרך של חירות אישית, זניחת דרך הכישוף וניסיון לחולל שינוי אמיתי של פני החברה, משלם הגיבור, ככל הנראה, בחייו.

ניתן לומר, כי גם על פי יצירה זו, הגיבור מממש את השקפת אל-מערי הרואה בכיליון את תקוות האנושות הטובה ביותר, ובמוות את הגואל והפודה למי ששואף לפעול על פי ערכיו המוחלטים, ואינו מוכן להיכנע למוסכמות החברתיות, המכתיבות דרכי הונאה על מנת לשרוד.

הסיפור "עולמם של המשונים" (دنيا المخاليف)⁷⁴ פורש לפנינו את מעברו של האדם מהעולם הזה, עולם בר חלוף, המטיל על הגיבור את כבליו באמצעות מוסכמות ומחויבויות בכל שטחי

⁷¹ ראה עיקרי משנתו של אל-מערי סעיף 3 עמ' 5 בדיון זה.

⁷² "قصة خوان" הוא מונח פרסי שמובנו מספר סיפורים.

Steingass, F.A., *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, Librairie Du Liban, Beirut, 1970, p. 974. להלן: Steingass, Dictionary.

כך תרגם הסופר סמיר נקאש את שם הסיפור במכתבו אליי מתאריך 30.10.2003.

⁷³ רצהבי, יהודה, *ללקוט המקאמה העברית*, מוסד ביאליק, ירושלים, 1974, עמ' 13, 14. Ratzabi, Yehuda.

⁷⁴ חוקר הספרות ששון סומך עמד על השימוש הנפוץ יותר במילה "עולם" – دنيا מאשר במילה عالم בדיאלקטים הערביים וכן על הקונוטציה הדתית-איסלאמית של המילה המייצגת את "העולם הזה" כמנוגד ל"עולם הבא" (الأخرة), עולמות הבאים לידי ביטוי בסיפור זה.

Somekh, Sasson, *Genere and Language in Modern Arabic Literature*, Otto Harrasowitz, Wiesbaden, 1991, p. 14.

על פי הדיאלקט של יהודי בגדאד משמעות המילה מח'אליף היא "משונים". ראובן שניר גורס כי הסופר משתמש במילה "מח'אליף" כריבוי של המילה "מח'אלף". ראובן שניר, *ערביות, יהדות, ציונות: מאבק זהויות ביצירתם של יהודי עיראק*, מכון בן-צבי לחקר קהילות ישראל במזרח, ירושלים, תשס"ה, עמ' 237. משמעות המילה מח'אלף היא: divergent, varying, different, inconsistent, incompatible, contradictory, contrasting... Hans Wehr, *A Dictionary of Modern Written Arabic (Arabic-English)*, Spoken Language Services, Ithaca, New York 1994, "muḥālīf", p. 299.

החיים, לעולם הנצחי. כמו כן, פורש הוא גם את דבקו של הגיבור באמת המוחלטת, שהיא בבחינת הריבון עבורו.

המחבר הבלתי באמצעות שמה ותוכנה של היצירה את דפוס העולם ההפוך, בעולמם של המשונים. הגיבור חש כי "כל דבר כאן (בעולם הזה) הוא הפוך ממה... שצריך להיות",⁷⁵ ובניגוד לערכים של העולם שממנו הוא בא. הוא אף הבלתי דפוס זה של עולם הפוך באמצעות דימויים מעולם החי: "חמורי העולם שואגים... האריות כאן הם הנוערים..."⁷⁶

ביצירה מוצגת מציאות עגומה של עולם "המשונים". גופות המעלות צחנה מוטלות ברחובות ההופכים לבית קברות לחלשים. מול מציאות זו ניצב הגיבור כחריג בעולם "המשונים". עקרונותיו ומושגיו על שיפוט נכון, טוב ורע, צדק ועושק, אהבת הזולת ומצפון הם חסרי משמעות לאנשי עולם "המשונים".⁷⁷ ערכיו נרמסו ברגל גסה והוא נחשב למשוגע וכלוקה מחלה מדבקת שדינו בידוד והרחקה.

החדירה לפרטיותו של הגיבור, הניסיון לבטל את זהותו האינדיבידואלית, כולל זהותו המינית, שלילת פרנסתו, ועצמאותו על ידי שעבודו למשונים הביאו את הגיבור לכלל שיגעון⁷⁸ ולהחלטה הקיומית לסרב לדרישות המשונים ולחוקיהם ולהתעמת עמם ב"זירת ההתגוששות".⁷⁹ עימות זה הסתיים בתבוסה, באובדן הכרתו וריצודן של תמונות מעולמות שונים, כמו תמונת אל-חלאגי⁸⁰ כשהוא פשוט עור ככבש התלוי על אנקול קצבים,⁸¹ שלא הודה בנביא ולא בספר הקדוש, ונצלב על כפירתו בשנת 922 בגלל חריגותו ממוסכמות החברה. כשם שהציג אבו אל-עלאא' אל-מערי את אל-חלאגי כצופי מעונה על קידוש השם,⁸² כך מוצג הגיבור, שדבקו בערכים המנוגדים למוסכמות החברה מביאה אותו להיות מוקע ומוקא מתוכה.

⁷⁵ دنيا المخاليف, ص. 85.

⁷⁶ Ibid.

⁷⁷ Ibid, pp. 86, 92. בסיפור العودة בקובץ حکایة كل زمان ومكان פועל הגיבור בדפוסים של כוח, כנגד אביו ואהבת נעוריו, ומייצג דפוסים של "עולם הפוך". רק כשהפך לבעל זנב ונזכר בעברו בין להקת בעלי הזנב, שב לתמימותו, לשלוותו ולאושרו האמיתי.

⁷⁸ دنيا المخاليف, ص. 97, 98.

⁷⁹ Ibid, p. 99.

⁸⁰ חוסיין בן מנצור אל-חלאגי ("מנפץ הכותנה") מבגדאד השיים עצמו לאלוהים ברגעי אקסטזה ואמר: "אני האלוהים" (انا الحق). בכך טען שהגיע לאחדות מוחלטת עם האלוהים בעודו קיים קיום פיסי. לאחר מעצר ממושך נצלב בבגדאד על ידי השלטונות, על פי דרישת חכמי הדת. לצרוס-יפה, פרקים בתולדות הערבים, עמ' 323-324.

Lazarus, Yafeh Hava, Studies in the History of the Arabs and Islam [IN HEBREW], Reshafim Publishing House, Tel Aviv, Israel, 1967, pp. 323-324.

⁸¹ دنيا المخاليف, ص. 99.

⁸² Nicholson, A Literary History, p. 375.

על הגבול בין מוות לחיים מופיע הנשר כמציל, הנושא את הגיבור "אל קינו לרגלי הר שפיסגתו נעלמת מאחורי עננים הנוגעים בחלל עולמות לא נודעים אחרים".⁸³ הרצון להינצל מעולם המשונים והתשוקה לדעת את האמת, הוא הריבון, מושכים את הגיבור לפיסגת ההר. "כל דבר מושך אותי למעלה בניגוד לחוקי הטבע".⁸⁴ נדמה, כי מעברו הטרינסצנדנטלי של הגיבור לעבר הישות הנצחית הוא ביטוי של מוטיב צופי לפיו הנפש עורגת לשוב לבוראה,⁸⁵ וביטוי להשקפתו של אל-מערי שטען כי על הנפש להתרחק מהגוף.⁸⁶

הגעת הגיבור אל פסגת ההר, אל ההצלה, היא התחלת מסע חדש, כרוח ולא כחומר, בחלל השמים. "לעבר האמת המוחלטת", דהיינו לעבר אישיות אלוה מושלם.⁸⁷ אל "השמש הנצחית".⁸⁸ רצונו לשמור על חירותו בעולמם של המשונים ולפעול באופן אותנטי, גבה ממנו מחיר יקר – את חייו. סיום טרגי זה בא להדגיש את השקפתו של המחבר הדומה לזו של אל-מערי בדבר הגזרה הקדומה שאין לשנותה ואין ממנה מפלט, וכן בדבר הכליון החרוץ שבו ראה אל-מערי את תקוות האנושיות הטובה ביותר ובמות את התכלית האחרונה של המין האנושי, למי ששואף להיות משוחרר מהר ככל האפשר מצרות החיים.⁸⁹

היצירה "איגרתו של ד"ר ח'דאדא(ד) לתושבי בגדאד" (رسالة الدكتور خداداد(د) الى أهالي بغداد)⁹⁰ מתארת את התנסויותיו של הגיבור בשני עולמות: עולם החיים הוא העולם הזה ועולם המתים – העולם הבא. כגיבור שקוף (תרתי משמע)⁹¹ הנמצא קבור בבית הקברות היהודי בבגדאד, שולח הגיבור, ד"ר ח'דאדא(ד),⁹² מקברו את חיצי ביקורתו כנגד שוכני העולם הזה – תושבי העיר בגדאד – יהודים, נוצרים ומוסלמים. לדידו, כל חייהם נעו במסלול של שחיתויות ומעשים רעים, שעיקרם

⁸³ دنيا المخاليف, ص. 101.

⁸⁴ Ibid, p. 102.

⁸⁵ שניר, יסודות צופיים, עמ' 114-116.

⁸⁶ Ibid, עמ' 116. ראה עיקרי משנתו של אל-מערי, סעיף 7, עמ' 6 בדיון זה.

⁸⁷ אישיות אלוה עילאי נושאת תארים רבים. עליה נאמר, למשל, שהיא: "האמת המוחלטת, האישיות הנצחית הנשגבה והראשונית, הלא-נולד הגדול מכול". A.C. Bhaktivedanta Swami Prabhupada, *Bhagavad-gita as it is*, The Bhaktivedanta Book Trust, Los Angeles, 1997, pp. xxxvii, xxxviii, chapter ten, 12-14 pp. 368-370.

⁸⁸ دنيا المخاليف, ص. 105.

⁸⁹ ראה עיקרי משנתו של אל-מערי, סעיפים 2, 3, עמ' 5 בדיון זה.

⁹⁰ הסופר ציין במכתבו אלי מתאריך 30.10.2003, כי פירוש המילה הפרסית "خداداد" (ח'דאדא) הוא מתנת האל. כך גם על פי Steingass, Dictionary, p. 449.

⁹¹ לשקיפות הגיבור שתי פנים: א. הקורא יכול להתוודע לחייו הפנימיים, למחשבותיו ולרגשותיו של הגיבור, בדומה לשקיפות עולמם הפנימי של גיבורי הסיפור هذا المنطق 20-21; Golomb, In Search of Authenticity, pp. 20-21. ב. לאחר מותו הפכו איבריו של הגיבור לאברים אתריים, שקופים. رسالة الدكتور خداداد(د), ص. 108, 122.

⁹² האות ד' האחרונה של שמו שנמחקה ממצבתו, סימלה עבור הגיבור את מעמדו ללא זהות כעצם בלתי מזוהה. رسالة الدكتور خداداد(د), ص. 106, 110.

שוד והרג: "שוד בקברים והרג בבתים וברחובות",⁹³ בלא שפעלו על פי המידה הטובה (الفضيلة),

כפי שאדם אמור לנהוג על פי משנתו של אל-מערי.⁹⁴

המריבות שהתרחשו בקבר בין דמויות שהיו מקצוות החברה היהודית ומרמות השכלה ומעמדות שונים, שללו מן הגיבור את מנוחתו, וערערו את שלוות נפשו: "מצאתי עצמי מחפש מנוחה בעולם שאין בו מנוחה".⁹⁵ הגיבור הגיע לאובדן שכלו ונס על נפשו, מנוסה טרנסצנדנטלית, מעולם המתים אל העולם הארצי – בגדאד.

בנדידתו במרחבי בגדאד, גילה כי גם העולם הארצי אינו יכול לשמש מקום מפלט ומקור של שלוה ומנוחה. "אנחות תושבי הארץ עלו על שאון המתים".⁹⁶ בגדאד מצטיירת כמקום של חולי, סבל, התעללות ועינוי, היא "בית חולים, שתושביו הם חוליו, תרופתם היא עינוי והתעללות ... ורפואתם המוות".⁹⁷ הגיבור לעג לנציגי המשטר הטובחים במיעוטים (יהודים, כורדים, אשורים), מבלי שהבינו כי המוות אינו עונש עבורם, אלא פתרון לתחלואי החיים, "התכלית הגדולה שאליה שואפים!"⁹⁸ – חזרה על העקרונות בהם דוגל אל-מערי. מוראות העש וקרבת האנשים החיים היו עבור הגיבור בבחינת סיוט, עד כי העדיף לשוב אל קברו – אל המוות, שעבורו הוא "מתוק יותר מסוכר ומדבש".⁹⁹ מקברו גוער הגיבור, שלא האמין בנצחיות הנשמה, באלוהים. "אלוהי! אני לא האמנתי בחיי בנצחיות הנשמה ולמה איכזבתני ולא מילאת את מבוקשי?!".¹⁰⁰ ופירש את שתיקת האלוהים כלעג. השקפה זו של הגיבור הולמת את השקפתו של אל-מערי על המוות כתכלית אחרונה למי ששואף להיות משוחרר מהר ככל האפשר מצרות החיים וכמי שלא האמין בעולם הבא.¹⁰¹

מסקנתו היא כי המנוחה נשללת מן החי בעולם הזה ומן המת בעולם הבא: "מהומה בעולם הזה ומהומה לאחר המוות" (قلقلة في الدنيا وقلقلة بعد الموت).¹⁰² הקושי שלו למצוא מפלט ומנוס כמת בקברו מביאה אותו לבקש מאלוהים: "אלוהים, תן לי לאחר המוות הזה, מוות אחר שיצילני" خدا يا ! هب لي من بعد هذا الموت موتا آخر ينجيني!).¹⁰³ נדמה, כי תפיסתו של הגיבור את שני

⁹³ Ibid, p. 108.

⁹⁴ Ibid, p. 107. ראה גם עיקרי משנתו של אל-מערי סעיף 5, עמ' 5 בדיון זה.

⁹⁵ رسالة الدكتور خداداد(د), ص. 115.

⁹⁶ Ibid, p. 120.

⁹⁷ Ibid.

⁹⁸ Ibid, p. 149. ראה גם עיקרי משנתו של אל-מערי, סעיף 3, עמ' 5 בדיון זה.

⁹⁹ رسالة الدكتور خداداد(د), ص. 121.

¹⁰⁰ Ibid.

¹⁰¹ ראה עיקרי משנתו של אל-מערי, סעיף 3, עמ' 5 בדיון זה.

¹⁰² رسالة الدكتور خداداد(د), ص. 111.

¹⁰³ Ibid. خدا بفرستت موبנה אלוהים, אדון. Steingass, Dictionary, p. 448. ראה גם نقاش, رسالة الدكتور خداداد(د),

הערה 20 עמ' 113, 111.

העולמות, כמקום שאינו מהווה מפלט ומנוחה מרוע ומשחיתות בני האדם, הולמת את השקפתו של אל-מערי, שהעדיף את המוות על פני החיים, אך גם בעולם זה של המתים לא האמין וחשש כי גם לאחר מותו, בעולם הבא, לא יגיע אל השלווה והנחלה. במוות ראה את הקץ כשלאחריו האין.¹⁰⁴

תחינתו של הגיבור לפני השטן והמלאך לשנות את רוע הגזרה שהוטלה עליו, על פי הצו האלוהי המצווה עליו, לבוא אל העיר בגדאד, לנבא, להטיף ולהזהיר את תושביה מפני הבאות,¹⁰⁵ נכונות להיות מושלך לאש הגיהנום עד יום תחיית המתים ובלבד שלא להיכנס "לבגדאד 'העש' ו'הדם' כנביא מוכיח בשער",¹⁰⁶ נדחות בלעג בנימוק כי "הגורל כבר נגזר ואין מנוס מלבצע את הדבר לאחר שאלוהיך נתן את הצו"¹⁰⁷ – כהשקפתו של אל-מערי בדבר הגזרה הקדומה.¹⁰⁸

לאחר שביצע את השליחות, הגיבור נרדף ונהרג בסמוך לקברו על ידי נציגי השלטון. ושוב, "הבית האהוב" – הקבר – האמור להיות עולם של מנוחה, נחלה ושלווה – כפי שגורסת היהדות – אינו משמש לתכלית זו. הגיבור מגלה כי קברו נלקח ממנו ונאטם. צווחתו "אני רוצה את קברי!"¹⁰⁹ שקולה כנגד המולת כל תושבי הקברים.

בקברו נגזלים ממנו מנוחתו כמו גם מקומו הפיסי. התכלית המבוקשת עתה היא, כנראה, ה"אין", כפתרונו המועדף של אלמערי.¹¹⁰ נדמה, כי "האין" הוא פתרון מועדף על פני המאבק הקיומי הפיסי והרוחני, על פני עצם הקיום ותכליתו, גם כישות חיה בעולם ארצי וגם כישות מתה בעולם המתים.

ניתן למצוא קווים מקבילים לספרו של אל-מערי "رسالة الغفران", שהעלילה בחלקו הראשון של הספר מתרחשת גם היא בעולם הבא. אל-מערי לועג למסורות גן העדן והגיהנום, תוקף את רעיון תחיית המתים, שולל את השיבה לגן העדן ומוקיע את גלגול הנשמות.¹¹¹ אולי, מספר זה שאב הסופר את השראתו לכתיבת היצירה הנדונה.

יוצא, איפוא, כי האדם במעגלי הקיום השונים שלו, על פי תפיסת המחבר, אינו מוצא מנוחה לא בעולם הארצי ולא בעולם המתים, ועל כן עדיף "האין" על פני הקיום. אולי משום כך, ראה

¹⁰⁴ ראה עיקרי משנתו של אל-מערי, סעיף 3, עמ' 5 בדיון זה.

¹⁰⁵ رسالة الدكتور خداداد(د), ص. 124-123.

¹⁰⁶ Ibid, p. 125, 135.

¹⁰⁷ Ibid.

¹⁰⁸ ראה עיקרי משנתו של אל-מערי, סעיף 2, עמ' 5 בדיון זה.

¹⁰⁹ رسالة الدكتور خداداد(د), ص. 150.

¹¹⁰ גורן, משירת ערב, עמ' 96. וכן ראה עיקרי משנתו של אל-מערי, סעיף 3, עמ' 5 בדיון זה.

¹¹¹ ابو العلاء المعري, رسالة الغفران, الجزء الثاني, ص. 5-192. الفاخوري, تاريخ الادب, עמ' 695-696. בנט, דוד צבי, קווי

סוד בתולדות הספרות הערבית: הרצאות במסגרת השיעורים על תרבות המזרח, הפקולטה למדעי הרוח,

האוניברסיטה העברית, ירושלים, תשכ"ט, עמ' 48-50.

Nicholson, A Literary History, pp. 318-319.

אל-מערי, בדומה לארתור שופנהאור, שנולד כ-800 שנה אחריו (1788-1860),¹¹² את ההולדה כחטא, וזאת על מנת למנוע את הסבל והייסורים הנובעים הן מעצם הקיום האנושי והן מה שהיה בעולם הבא.

ג. הסופר סמיר נקאש קורא תיגר ביצירותיו על הוגה הדעות ז'אן פול סארטר

כבר בגיל צעיר נחשף סמיר נקאש לספרות הערבית וכן לספרות עולם, שתורגמה משפות שונות לערבית, ואף לספרות בתחומי דעת שונים. נדמה, כי התפעל ביותר מהספרות הצרפתית, וגילה עניין רב בפילוסופיה האקזיסטנציאליסטית. הוא קרא מיצירותיהם ומהגותם של אלבר קאמי, פרידריך ניטשה וז'אן פול סארטר, אותו כינה "מורי הראשון". סמיר נקאש ציין מספר יצירות של הוגה הדעות ז'אן פול סארטר אותן קרא, כמו: "דרכי החירות", "הבחילה" ו"ספרות מהי"¹¹³, שמהן, כדבריו, הוקסם, הושפע, והתיאוריות שלו אף מקבלות ביטוי ביצירותיו, גם אם מסתייג הוא מקביעות שיצוינו בהמשך.

פעולתם של הגיבורים ביצירותיו של ס' נקאש בתוך העולם, מעלה, אם כן, מספר נושאים העולים בקנה אחד עם הגותו של סארטר, אך גם חלוקים עליה במספר נושאים:

1. גיבורים החותרים לקיום אותנטי

מספר גיבורים של הסופר נקאש, כמו גיבורי היצירות "נבואות איש מטורף בעיר ארוה" ו"קול צליפת השוט ושתיקת הבורא", חיו בשלב מוקדם של חייהם בתוך מעגל קיום דתי, על פי מונחיו של קירקגור, מכוחה של אמונה משתוקקת לאלוהים ששימשה להם עוגן ומשמעות כמי ש"בצלמו נבראו". בפעולותיהם נקטו הגיבורים גישה שהעידה על התכחשותם לחירותם ולאחריותם לעיצוב אישיותם, כיוצרים וכמחוקקים לעצמם את ערכיהם, והיו בבחינת "ישות

¹¹² שופנהאור מגנה את סיפוקו של הדחף לפרייה ולרבייה כביטוי של תאוות החיים, ותולה את האשמה באישה, שבקסמיה קלי הדעת מפתה את הגבר לפרייה ולרבייה. Schopenhauer, Arthur, *Essays and Aphorisms*, translated by R. J. Hollingdale, Penguin Books, Harmondsworth, Eng., 1970, pp. 80-88; Schopenhauer, Arthur, *The World as Will and Idea*, translated by R. B. Holdane and Kegan Paul, London, Dover Publications, 1883, vol. I, pp. 423-424, vol. III, pp. 374-375; Durant, Will, *The Story of Philosophy*, Garden City Publishing, New York, 1927, chapter VII, "The Wisdom of Death", pp. 369-373.

¹¹³ השפעות הפילוסופיה הקיומית על הסופר צוינו באמצעות ראיונות שונים:
א. ראיון עם פרופ' שמואל מורה: מורי, שמואל, *האדיב סמיר נקאש ופילוסופיה*, *השקפה*, עמ' 3-12, *השקפה*, 1978, עמ' 68, 71, 72, 75, 110.

ב. ראיון עם פרופ' עמיאל אלקלעי:

Alcalay, Ammiel, "Signs in the Great Disorder, an Interview with Samir Naqqash", *Keys to the Garden*, City lights books, S. Francisco, 1996, pp. 106, 110.

ג. *سرمد, عز الدين, "ان ما عشته في بغداد هو كل حياتي", حوار مع الكاتب سمير, الثقافة الجديدة, 294, أيار-حزيران 2000, ص. 137, 138.*

לעצמם¹¹⁴ ונגועים בהונאה עצמית, כך על פי משנתו של סארטר. עם כפירתם של גיבורים אלה באלוהים, כישות המכתיבה להם את דרך חייהם, "קפצו" גיבורים אלה למעגל הקיום האתי הלא אותנטי ודחו פנייה אל הטרנסצנדנטי, אליבא דקירקגור. כפי שדגלו **סארטר**, **ניטשה** ו**קאמי**, רוב גיבורי היצירות אימצו לעצמם את התפקיד הכמו-אלוהי של יוצר אמיתות ובוראו של העצמי שלהם, וביקשו "להיעשות למה שהינם". חייהם הפכו לבעלי טעם אימננטי: אם כיוצרים את ערכיהם, וכמי שבחירתם בערך כיליד החירות היא בחירתם בעצמם כחירות, בבחינת היותם "ישות בשביל עצמם", ופנייתם לכיוון האותנטיות. אליבא ד**סארטר**, אם כמבטאים עוצמה אישית חיובית אליבא ד**ניטשה**, ואם כמורדים באלוהים המוצג כאבסורד, אליבא ד**קאמי**. גיבורים אלה נאמנים לערכיהם ולדרכם בניגוד לדרכם של תושבי בגדאד ואנשי העיר הארורה הפועלים על פי דפוסי "מוסר העבדים", ובניגוד לאנשי השלטון המושחתים והכוחניים הפועלים על פי דפוסי "מוסר האדונים". הם לא התעלמו יותר מן האבסורד והפסיקו להאליה את האירצינולי ופנו לכיוון האותנטיות. כ**דמויות אותנטיות** וחופשיות, התמידו הגיבורים להיאבק על זהותם, עצמיותם וקיומם ועל מה שבחרו להיות, תוך אי תלות בציפיותיהם ובתביעותיהם של האחרים מהם. הם חיו בדרך של התחייבות מלאה לאמת שלהם, לחופש הבחירה ולאחריות הנובעים מעצמיותם. הם מתייחסים לעצמם ולזולתם, ללא מסווה, ללא אשליות, ללא נחמות מזויפות וללא הונאות עצמיות, אך משלמים על נאמנותם לדרכם ולבחירותיהם בחייהם. כך בחירתו של גיבור הסיפור "האסון הרביעי" שלא לדגול בתורה הדטרמניסטית של אבו אל-עלאאי אל-מערי להינשא ולהביא צאצאים שימשיכו את שושלתו הוא ביטוי לבחירת הגיבור את עצמו, כמו גם ביטוי לבחירתו לכלל בני האדם,¹¹⁵ היא ויתור על עמוד-אש מדריך מחד, ומקור להמצאת דרכו שלו ולהכרה בכך שחירותו היא מקור מעשיו מאידך.¹¹⁶ הגיבור שעשה "את עצמו על ידי בחירת המוסר שלו",¹¹⁷ מימש את חירותו ופעל באופן אותנטי, ולא מתוך הונאה עצמית. בחירותיהם השונות של גיבורי היצירות הבלטו את רעיונו של סארטר, כי כל אקט ואקט של אדם מבטא בנפרד בחירה פרטית שלו, ובכך אדם ממציא, כל פעם מחדש, את ערכיו ואת המוסר שלו, כפי שביטא זאת בספרו Existentialism and Humanism, "כל אדם נידון ליצור את האדם בכל רגע

¹¹⁴ המונח "ישות לעצמה", על פי סארטר, הוא תודעה מוגדרת היטב ומוצקה כמו חפץ או אובייקט, לדבר עצם בלבד בעולם העצמיים, בניגוד ל"ישות בשביל עצמה" שהיא תודעה חסרת כל היקבעות והגדרה ובחינת פרויקט של יצירת העצמי על ידי העצמי הזה בלבד. על המונחים "ישות לעצמה" ו"ישות בשביל עצמה" ראה:

Golomb, In Search of Authenticity, p. __; ברינקר, דרכי החירות, עמ' 57-60.

Jean Paul Sartre, Existentialism and Humanism, trans. by Philip Mairet, Methuen, London, 1965, ¹¹⁵ p. 29.

Ibid, p. 38. ¹¹⁶ ברינקר, דרכי החירות, עמ' 36.

Sartre, Existentialism, p. 50. ¹¹⁷

ורגע".¹¹⁸ גם בבחירותיו ובפעולותיו של גיבור הסיפור "כאשר משתגע מספר הסיפורים" בולט רעיון זה של אקטים ובחירות, שהביאו לשינוי באופן קיומו: מקיום בלתי אותנטי לקיום אותנטי. דפוסי פעולתו בבגדאד תחת שלטון רודני כפליט וקבצן נודד בהודו ובסין, ביטאו בריחה והתחמקות מאחריות ומהקיום כחירות. הופעתו בפני העולם כקורבן חלש ופאסיבי, כמוכה גורל, כאילו אין לו חופש בחירה, היא על פי סארטר "אמונה רעה" ואופן קיום של הונאה עצמית.¹¹⁹ לעומת זאת, בבחירתו של הגיבור לשוב לבגדאד ולתקן את פני החברה הוא לקח אחריות אישית וקולקטיבית ופנה אל האותנטיות, כמאמרו של סארטר: "אני אחראי, איפוא, לעצמי וגם לאנושות".¹²⁰ אך מתברר, כי אופן קיומו כהוויה אותנטית, נטולת הונאות עצמיות ומסכות גבה ממנו מחיר כבד. הגיבור, שלא הלך בתלם, הובל למקום בלתי ידוע נעלם ואבד.

גם גיבור הסיפור "איגרתו של ד"ר ח'דאדא(ד) אל תושבי בגדאד", בחר בעצמו כחירות בבחרו בערך ובמוסר שלו. בואו לבגדאד, הנתונה לשלטון עותומני עריץ ומושחת, על מנת לרפא את תושביה, נבע מתוך תחושת ייעוד ושליחות אישית ותוך סיכון חייו. על פעולותיו, על פי העקרונות והמוסר שלו, נכון היה לשלם מחיר יקר, ובלבד שלא ייאלץ לנקוט דרך של הונאה עצמית.

הרעיון של סארטר כי "האחרים הם הגיהנום"¹²¹ תופס מקום נכבד ביצירותיו של הסופר סמיר נקאש. סארטר רואה בגיהנום אספקלריה של העולם הזה. במחזהו בדלתיים סגורות נדונו שלושת גיבוריו – אסתל, גארסין ואינו – לחיי גיהנום בגלל מעשיהם. הם לא הצליחו להשתחרר מכוחות הכפייה והקבעון ולא הגיעו לחירות אוטונומית ולהתבגרות.¹²² מעשיהם של הגיבורים, שחרגו מן המקובל, היו נגועים בהונאה עצמית ובהונאת אחרים, והעידו על פחדנות ובריחה מהתמודדות עם בעיות.¹²³ הדמויות ביצירותיו של סמיר נקאש מייצגות את הערכים השליליים, את תועבות העולם ואף מעמידות את קיומו של הגיבור בסכנת חיים. המפלט היחיד "מגיהנום" זה עבור הגיבור הוא המוות.¹²⁴ בסיפור "עולמם של המשונים", כמו גם ביצירות אחרות, עמד הגיבור יחיד כנגד כולם במאבקו לשמירת חירותו, עצמאותו, ערכיו והמוסר שלו. הגיבור גיבש את זהותו תוך כדי התנגשות מכאיבה עם האחר. זולתו פעל להגביר את תלותו של הגיבור בו כדי לשעבדו. פעולותיו

¹¹⁸ Sartre, What is Literature, p. 280; Sartre, Existentialism, p. 21.

¹¹⁹ Sartre, Existentialism, p. 17, 18, 29, 30.

¹²⁰ Ibid, p. 30.

¹²¹ Jean-Paul Sartre, No Exit and Three Other Plays, translated by Stuart Gilbert, Vintage Books, New York, 1976, p. 47.

¹²² וולפמן, יפה, "עיון בתשתיות המיתולוגיות במחזות 'הזבובים' ו'בדלתיים סגורות' של ז. פ. סארטר", ביקורת ופרשנות, 18, תשמ"ג, עמ' 88.

¹²³ Ibid, עמ' 95, 98, 104.

¹²⁴ ראה הסיפורים לעלע הסוּט וסמט הבארי, رسالة الدكتور خدادا(د), و-دنيا المخاليف.

על פי קודים, עקרונות וערכים אחרים מאלה של החברה המנוכרת והעוינת לו, גבו גם מגיבור זה את חייו.

באשר ל"חיים" בעולם הבא, שם מתרחש חלק מעלילת הסיפור "איגרתו של ד"ר חדאדא(ד) אל תושבי בגדאד" "رسالة الدكتور خداداد(د) الى اهالي بغداد" גורס הסופר כי גם הקבר האמור להיות עולם של מנוחה, נחלה ושלווה – כפי שגורסת היהדות – אינו משמש לתכלית זו. השהות בקבר במחיצת המתים, כמו בעולם הארצי, היא "גיהנום", ונדמה, כי ה'איך' הוא התכלית המבוקשת עתה, כפתרונו המועדף של אל-מערי.

1. גיבורים במעגל קיום של הונאה עצמית

על פי תאוריית ההיות-בשביל-האחר של סארטר, דומה כי גיבורי הסיפור "ההיגיון הזה" אינם אותנטיים. הזכר והנקבה נקטו גישות שונות זה כלפי זה, נוכח מבטם זה בזו. הנקבה ניסתה דרך פיתוי הזכר, חירות חיצונית, להיות מוגדרת, מאוינת ולמצוא צידוק לקיומה. שנאת הזכר את הנקבה ורצונו לגרום למותן של אפשרויותיה, דווקא ביטאו הכרה בנקבה כמאיימת עליו ביצריותה, הכרה שרדפה את תודעתו. שניהם הפכו עצמם לאובייקטים עבור האחר. המבט שלהם חשף אותם בתור מביטים כסובייקטים מאיינים וגם בתור מובטים כאובייקטים מאוינים. הם לא השיגו שליטה על חירותם והיו בבחינת ישויות נעדרות חירות.¹²⁵ כמו כן, שניהם, על פי משנתו של סארטר, ביטאו "תשוקה למשהו", כדי להשיג בעלות. הזכר ביטא תשוקה לידיעה, והנקבה – תשוקה לגבר. הזכר גילם את רוח הרצינות וייחס לעולם ממשות רבה יותר מאשר לעצמו. על פי סארטר אין לאיש הרציני "מקורות בתוך עצמו" והוא "מסתיר מעצמו... את זרותו."¹²⁶ הזכר גם הסתיר מעצמו את היותו אדם יצרי, בעל תשוקה מינית. הוא יצר הפרדה בין רוחו לגופו ומימש את העצמי שלו כמי שאינו הגוף שלו, וכמי שחומק מעצמו וקיים באופן קיום של דבר – קיום שאינו אותנטי.

גם הנקבה חמקה בתוך הווייתה מהווייתה. בתשוקתה להפוך ל"הווייה בעלת משמעות" בתודעת הזכר פעלה הנקבה באמצעות ריגוש במישור הלא רפלקטיבי. תודעתה שבויה בידי עצמה בניסיון לקיים את העולם המאגי שבנתה. ריגושיה היו ההונאה העצמית שלה.¹²⁷

¹²⁵ Sartre, Being and Nothingness, part three chapter one "The Look", pp. 340-400.

¹²⁶ Sartre, Being and Nothingness, part four chapter two, pp. 736, 741.

¹²⁷ Jean Paul Sartre, Sketch for a Theory of the Emotions, trans. by Philip Mairet, Routledge, London, 1996, p. 80.

Golomb, In Search of Authenticity, p. 139.

דומה כי הסופר נקאש, כמי שקרא את ספרו של סארטר What is Literature?¹²⁸ ומסכים עם השקפתו של סארטר באשר לתפקיד של הספרות האמתית, פעל, כפי שתבע סארטר מסופרי הדור, בקוראו להם לשכנע את קוראיהם ולהניעם לעשייה; "להטילים" באמצעות הספרות "אל הקרב".¹²⁹ המחבר כחלק מספרות מגויסת, תרם את חלקו ועורר סוגיות מוסריות בהציגו, ביצירה זו ובקודמות לה, את אי יכולתו של היחיד ליצור בכוחות עצמו – יחיד חופשי ואותנטי בחברה מושחתת ומפלה, שאינה מיוסדת על שוויון וצדק. ביצירותיו הבליט את הרעיון כי החיפוש של הפרט הבודד אחר אותנטיות חסר סיכוי. אולם בהציגו את המצוי רצה, אולי, הסופר לרמוז על הרצוי ולטעון, כקביעתו של סארטר, כי רק חברה צודקת ובלתי משעבדת – שהתגשמותה היא, כנראה, חלום אוטופי – יכולה לסייע ליצור יחיד חופשי ואותנטי שהוא ה"מחבר" של חייו.¹³⁰ בכתבתו פעל סמיר נקאש למען שינויים חברתיים-פוליטיים, שאולי, קיווה כי יביאו, בסופו של דבר, לחירות, לשוויון ולצדק – ערכים שלא היו מנת חלקם של גיבוריו.

עם זאת, בניגוד לסארטר, ובדומה להשקפתו של המשורר והפילוסוף אבו אל-עלאא' אל-מערי, טען הסופר, בראיונות שנערכו עמו, כי לאדם לא נתונה בחירה וכי אין לאדם תקווה להינצל ולהיגאל.¹³¹

ההוגים הקיומיים מאמינים שחופש האדם לכונן את ערכיו יוביל אותו ליצירתיות ואותנטיות (ניטשה), להווייה דתית עמוקה וכנה (קירקגור), לתודעה פוליטית – חברתית (סארטר), או לתחושת אחריות מלאה כלפי החברה (קאמי). הם רואים תקווה לאדם בפעולותיו.¹³² וכך בניגוד להוגים הקיומיים, בעולם ההפוך המוצג על ידי סי' נקאש ביצירותיו, אין קיום לאדם הפועל אך ורק על פי הציווי הפנימי שבו, זה המבוסס על ערכים ונורמות מוסריות. אדרבא, המסע הקיומי של הגיבורים ביצירותיו של סי' נקאש וניסיונותיהם להכות שורש ועוגן בחברה נכשלים. בעוד סארטר גורס כי "גורלו של אדם בתוכו"¹³³ וכי "אין תקווה (לאדם) אלא בפעולתו"¹³⁴ והוא "אדון לעצמו"¹³⁵ ויוצר טבעו, ובעוד ניטשה מוצא, כי אדם יכול לחשוף את העוצמה החיובית שבו

¹²⁸ ראה הערה 113 בדיון זה.

¹²⁹ Golomb, In Search of Authenticity, p. 155, 156. Sartre, What is Literature, p. 69.

¹³⁰ תחילה דגל סארטר ברעיון של בכורת האותנטיות על פני האתיקה. אך מאוחר יותר קבע כי המוסר המושתת על צדק ושוויון הוא התנאי להיווצרותן של זיקות גומלין אותנטיות בין בני אדם. Golomb, In Search of Authenticity, p. 129.

¹³¹ ראה מורייה, الأديب سمير, עמ' 32 ; Alcalay, Signs, p. 106.

¹³² גולומב, מבוא לפילוסופיות הקיום, עמ' 73.

¹³³ Sartre, Existentialism, p. 44.

¹³⁴ Ibid.

¹³⁵ Ibid, p. 14.

ולהפעילה מתוכו באמצעות הפיתוי החיובי¹³⁶ – מנסה הסופר סמיר נקאש להוכיח כי אין לאדם בחירה חופשית, וכי כוחות דטרמניסטיים ו/או גזרה קדומה קובעים את גורלו.¹³⁷ הגיבורים של נקאש מובלים לעבר אובדן וחידלון: אל השימון, אל פי תהום, אל מקום בלתי ידוע, אל עולמות עליונים, ללא תוחלת ותקווה להמשך קיומם. הגיבורים מציגים את פניהם הנפולות של המורדים העומדים על פי תהום נטולי כוח פעולה.¹³⁸ הם נקרעים בין רעיון חפותם מפשע,¹³⁹ בין הרצון לרצוח,¹⁴⁰ ובין הרצון לחולל שינוי אמיתי של פני החברה.¹⁴¹ אם הקריאה של הוגי דעות היא להשיג את האוטנטיות כדי לחיות חיים פעילים של מעורבות בקהילה, הוכיחו גיבורי יצירותיו של נקאש כי הדבר לא ניתן למימוש.

ד. סיכום

פעולתם של הגיבורים ביצירותיו של ס' נקאש בתוך העולם עולה בקנה אחד עם מספר נושאים בהגותו של **סארטר**: הבחירה בערך ובמוסר של האדם היא בחירתו בעצמו כחירות; המבט החושף את המביט כסובייקט מאיין ואת המובט כאובייקט מאוין; הרצון של אדם להשיג בעלות על האחר באמצעות "התשוקה למשהו"; רעיון האומר שכל אקט ואקט של אדם מבטא בנפרד בחירה פרטית משלו, ובכך ממציא אדם, בכל פעם מחדש, את ערכיו ואת המוסר שלו; רעיון המדגיש כי "האחרים הם הגיהנום", וכן גיבורים הפועלים באופן אותנטי וגיבורים השרויים בהונאה עצמית. גיבורי יצירות אלה נמצאים במשבר של שייכות, חיים בתחושת ניכור וממקמים עצמם מחוץ לקהילה ולמעגל חברתי, בבדידות ובחיפוש אחר טעם לקיומם. גיבורי היצירות מתלבטים ובחרים מעגלי קיום שונים, שאינם עומדים במבחן המציאות, והראיה – קריסתם של הגיבורים המגיעים אל עברי פי פחת, כשהמשך קיומם מועמד בסימן שאלה. ביצירות מוצגות, פעמים רבות, פניהם הנפולות של הגיבורים המורדים, העומדים על פי תהום נטולי כוח פעולה. נדמה, כי הם מייצגים את תפיסת עולמו הפסימית של המחבר סמיר נקאש, המושפע מתורתו של אבו אל-עלאא' אל-מערי, שאינו מותיר תקווה לסיום חיובי של מסע החיים. מסרים פסימיים אלה

¹³⁶ בניגוד לפיתוי החיובי, הפיתוי השלילי הוא פיתוי של בעלי העוצמה השלילית, "העבדים". הוא בבחינת הדחה, שכוונה אל המצפון ורגשי אשם של "האדונים" ומופעלת באמצעות דתות, מערכות מוסר ואידיאולוגיות למיניהן. Friedrich Nietzsche, *The Complete Works of Friedrich Nietzsche, The Will to Power*, vol. II, §864, pp. 299-304; Friedrich Nietzsche, *The Complete Works of Friedrich Nietzsche, The Genealogy of Morals*, translated by Horace B. Samuel, Russel & Russel inc. 1964, First Essay, §8. pp. 31-32.

Golomb, *In Search of Authenticity*, p. 72-74.

¹³⁷ ראה לדוגמה את דמותו של הידיד הסומא המייצג את האסכולה המיזנטרופית של אל-מערי, זו שאינה מותירה תקווה למין האנושי ואת גורל הגיבור ביצירה *דניא אל-מחליף*.

¹³⁸ ראה למשל היצירות *רביעה הדואהי, לעלעה הסוּט וסמט הבארי*, ו- *נבואת רגל מגנון פי מדינה מלעונה*.

¹³⁹ ראה למשל היצירות *נבואת רגל מגנון פי מדינה מלעונה, לעלעה הסוּט וסמט הבארי*.

¹⁴⁰ ראה היצירה *לעלעה הסוּט וסמט הבארי*.

¹⁴¹ ראה היצירה *والقصة خون اذا خرف*.

מהווים התרסה כנגד השקפת עולמם האופטימית יותר של הוגי הדעות הקיומיים, המאמינים כי יש תקווה לאדם בפעולתו. מסעותיהם של הגיבורים במעגלי הקיום המוצגים ביצירות השונות שאמורים היו להובילם אל החיים ואל העוגן הקיומי, נמצאו מובילים אל הכיליון ואל החידלון: אל הישימון, אל פי תהום, אל מקום בלתי ידוע, אל מוות או אל עולמות עליונים.

מאמרי: "Samir Naqqash in His Writings Challenges Existentialist Philosophers with the Ideas of Abū al-'Alā' al-Ma'arri"

פורסם במקור בתוך:

Journal of Semitic Studies, vol. LIX. no. 2 (2014).